

کارکرد شناختی و عاطفی خانواده بر تربیت عبادی

با تکیه بر مفهوم انتظار

معصومه خدادادبیگی*

چکیده

اعتقاد به منجی موعود و ظهور او در آینده، الزاماتی را برای معتقدان به این امر به وجود می‌آورد که یکی از این الزامات، آماده‌سازی و تربیت نیروهای لازم در این زمینه است. در این میان، خانواده به عنوان یکی از نهادهای اجتماعی نقش مهمی در انتقال ارزش‌های دینی- اخلاقی و عاطفی فرزندان دارد. مقاله حاضر تحت عنوان کارکرد شناختی- عاطفی خانواده بر تربیت عبادی با تکیه بر مفهوم انتظار، سعی دارد که نقش خانواده را در آستانه ظهور بررسی و بیان نماید که چگونه خانواده می‌تواند ارزش‌های دینی و عبادی را در فرزندان نهادینه نموده و آنان را به عنوان یاران امام عصر (عج) آماده نماید. دامنه این تحقیق وسیع بوده است که در ابتدا به مفهوم‌شناسی واژگان انتظار و اهداف و ضرورت آن پرداخته شده است و سپس مطالبی در خصوص تربیت معرفتی و عاطفی و عبادی ارائه گردیده و در نهایت به کارکردی که تربیت عاطفی و معرفتی بر تربیت عبادی داشته اشاراتی شده و راهکارهایی ارائه گردیده است. در این مقاله تلاش این بوده که از منابع نقلی- تاریخی- وحیانی دست اول استفاده شود. نوع گردآوری مطالب کتابخانه‌ای و روش توصیفی- تحلیلی بوده است. از مجموع مطالب گردآوری شده در این پژوهش نتیجه گرفته شده که حکومت جهانی حضرت مهدی (عج) در گرو فراهم آمدن شرایط و زمینه‌هایی است که یکی از این زمینه‌های مهم، تربیت نسل منتظر و آماده کردن آنان برای تحقق ظهور و یاری حضرت مهدی (عج) است که با تقویت مبانی دینی و اعتقادی فرزندان به خصوص در زمینه مهدویت و امامت و تقویت و برانگیختن عاطفه و محبت در فرزندان نسبت به امام زمان (عج) و تقویت سطح خردورزی و ایجاد آمادگی فکری و بصیرت‌افزایی در آنها زمینه را برای تربیت عبادی فراهم می‌آورد؛ زیرا زمانی که فرد به لحاظ بینشی و محبت نسبت به مهدی موعود (عج) آگاهی یابد به راحتی در حیطه رفتاری، اعمالی را در پیش می‌گیرد که زمینه‌ساز ظهور امام عصر (عج) است.

کلید واژه: خانواده، انتظار، تربیت شناختی، تربیت عاطفی، تربیت عبادی.

* کارشناسی ارشد تاریخ، طلبه سطح ۲ حوزه علمیه کوثر، mm.kh2000@yahoo.com

مقدمه

مقاله حاضر تحت عنوان «کارکرد شناختی و عاطفی خانواده بر تربیت عبادی با تکیه بر مفهوم انتظار» درصدد است نقش خانواده را در آستانه ظهور بررسی نماید.

بدون تردید تحقق پدیده‌ها و رویدادهای اجتماعی در گرو شرایط و زمینه‌هایی است؛ به گونه‌ای که هیچ پدیده و رویدادی بدون زمینه به وجود نمی‌آید و قیام و انقلاب جهانی امام عصر علیه السلام نیز از این قاعده مستثنی نیست، بنابراین فراهم آمدن و تحقق زمینه‌ها و شرایط می‌تواند در وقوع آن مؤثر باشد. یکی از شرایط و زمینه‌های قیام امام عصر علیه السلام، آماده‌سازی و تربیت نیروهای لازم در این زمینه است. در این میان خانواده به عنوان یکی از نهادهای اجتماعی نقش مهمی در انتقال ارزش‌های دینی و اخلاقی و عاطفی به فرزندان دارد و در حقیقت بخش عمده‌ای از ارزش‌های دینی و عبادی در درون خانواده شکل گرفته و نهادینه شده و به جامعه منتقل می‌گردد. بنابراین لازم و ضروری است با تبیین نقش خانواده و کارکرد شناختی و عاطفی آن در این زمینه و با ارائه شیوه‌های مناسب تربیتی، اخلاقی و عبادی، آگاهی لازم در اختیار خانواده قرار گیرد. اما انجام دادن چنین رسالتی بستگی به آگاهی خانواده از شیوه‌های تربیت نسل ولایی دارد. در واقع خانواده می‌تواند در تربیت نسل منتظر و آگاهی بخشیدن به آنان و انتقال آموزه‌های انتظار پویا، نقشی مؤثر و کارآمد داشته باشد و کانون مهم تربیتی و اصلاحی برای شکل‌گیری گروه زمینه‌ساز به شمار آید. با توجه به این رسالت مهم خانواده، حال این سؤال پیش می‌آید که کارکرد شناختی و عاطفی خانواده بر تربیت عبادی منتظران ظهور چیست؟

اعتقاد به منجی و ظهور او در آینده الزاماتی را برای معتقدان به این امر به وجود می‌آورد؛ از جمله این که ضروری است با ترسیم خط‌مشی و تلاشی برای ایجاد فرهنگ عمومی جهت فراهم کردن زمینه‌ها و بسترهای لازم به سوی جامعه آرمانی موعود حرکت کنیم. در این راستا تربیت نسل منتظر برای رسیدن به آن جامعه و ایفای مسؤولیت در زمینه‌سازی ظهور از اهمیت خاصی برخوردار است. یکی از نهادهای مهم و اثرگذار بر تربیت نسل منتظر، نهاد خانواده است؛ زیرا کانون خانواده از نخستین جاهایی است که فرزند در آن تأثیر می‌پذیرد و پایه‌های تربیتی نسل آینده در آن پی‌ریزی می‌شود. بدین ترتیب خانواده می‌تواند در انتقال ارزش‌های دینی بر نسل جوان و

نوجوان نقش مهمی داشته باشد و در جهت بسترسازی برای رسیدن به جامعه آرمانی مهدوی ایفای نقش کند.

در این زمینه تاکنون پژوهش مستقلی صورت نگرفته است و اکثر تحقیقات به عمل آمده یا به نقش خانواده در این زمینه توجهی نکرده و یا به صورت مختصر به آن اشاره شده است و علاوه بر این برخی از کتبی هم که به صورت غیرمستقیم به این موضوع پرداخته‌اند، هیچ‌گاه از کارکرد شناختی و عاطفی و نقش آن در تربیت عبادی صحبتی به میان نیاورده‌اند. از جمله این کتب می‌توان به تربیت نسل منتظر از علی‌اصغر کیانی و سلوک منتظران از سید محمد بنی‌هاشمی، نقش اجتماعی انتظار از حسن عبدی‌پور، خانواده و زمینه‌سازی ظهور از محمود ملکی راد و تربیت عبادی کودکان از حسن ملکی اشاره نمود. در مجموع این کتب به صورت جسته و گریخته و به صورت جداگانه بر پاره‌ای از مسائل چون تربیت معرفتی، تربیت عاطفی و تربیت عبادی به صورت مستقل اشاراتی داشته‌اند ولی هرگز به کارکرد آن و نقش خانواده اشاره نکرده‌اند. بنابراین در این پژوهش سعی شده به صورت موجز و مختصر به کارکرد شناختی-عاطفی و نقش خانواده در تربیت عبادی پرداخته شود.

مفهوم انتظار

معنای لغوی: انتظار یعنی چشم داشتن و چشم به راه بودن.^۱

انتظار به مفهوم مذهبی‌اش، امید به آینده است؛ آینده‌ای که در آن مردم جهان از زور و فشار و استبداد و تسلط نظام‌های غلط نجات پیدا کنند و رژیم‌های ضدانسانی از بین بروند و زندگی پرفراز و نشیب انسان‌ها که از آغاز با نبرد و کشتارهای فجیع همراه بوده است پر از صلح و صفا و آرامش گردد و حق‌پرستان پیروز و باطل‌گرایان نابود شوند.^۲

آن‌چه از مجموع آیات و روایات اسلامی و مفهوم خود انتظار استفاده می‌شود، این است که انتظار در تمامی ابعاد زندگی فردی و اجتماعی عامل رشد و اصلاح، مقاومت و پیشرفت و بیداری و

۱. دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ص ۲۲۵۸.

۲. عبدی‌پور، نقش اجتماعی انتظار، ص ۱۶.

بقای جامعه و بالاخره عامل حرکت و جنبش و قیام و از عقاید تاریخ‌ساز و انقلاب‌آفرین و بذر اصلی قیام جهانی حضرت مهدی علیه السلام است.^۱

انتظار یا امید به آینده همزاد انسان است و اگر امید به آینده را از او بگیرند، سرنوشتی جز سکون، رکود و مرگ و تباهی نخواهد داشت.^۲

از همین رو در کلام نورانی پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله آمده است: «امید برای امت من مایه رحمت است و اگر امید نبود هیچ مادری فرزندش را شیر نمی‌داد و هیچ باغبانی درخت نمی‌کاشت.»^۳

امید به آینده و انتظار فرج به دو معنا در آموزه‌های دین اسلام به کار رفته است:

(۱) **انتظار به معنای عام:** در این معنا مکتب اسلام تلاش کرده است که از یک سو فضیلت بخشیدن به «انتظار گشایش» و امید به آینده و از سوی دیگر با نکوهش یأس و ناامیدی و دلسردی و دلمردگی، روحیه تلاش و تکاپوی سازنده را در افراد جامعه اسلامی زنده نگه دارد و از ایجاد حالت یأس و ناامیدی در زندگی شخصی مسلمانان جلوگیری کند.^۴

حضرت علی علیه السلام می‌فرمایند: «منتظر فرج باشید و از رحمت خداوند ناامید نشوید و به درستی که خوشایندترین اعمال نزد خداوند، صاحب عزّت و جلال، انتظار فرج است.»^۵

(۲) **انتظار به معنای خاص:** در این معنا، انتظار گشایش و امید به آینده از حالت امری محدود و سطحی و فردی خارج شده و تبدیل به امری گسترده، عمیق و اجتماعی می‌گردد.^۶

ضرورت و اهمیت انتظار

در تفکر شیعی، انتظار موعود به عنوان یک اصل مسلم اعتقادی مطرح بوده و در بسیاری از روایات بر ضرورت انتظار قائم آل محمد صلی الله علیه و آله تصریح شده است.

۱. همان، ص ۱۷.

۲. شفیعی سروستانی، انتظار؛ بایدها و نبایدها، ص ۹.

۳. مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۷، ص ۱۷۳.

۴. شفیعی سروستانی، انتظار؛ بایدها و نبایدها، ص ۱۱ و ۱۲.

۵. مجلسی، بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۱۲۳.

۶. شفیعی سروستانی، انتظار؛ بایدها و نبایدها، ص ۱۴.

شیخ صدوق در کتاب کمال الدین از عبدالعظیم حسنی روایت می‌کند: «روزی بر آقایم علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن ابی‌طالب (علیه‌السلام) وارد شدم و می‌خواستم که درباره قائم از آن حضرت سؤال کنم که آیا همان مهدی است یا غیر او؛ خود آن حضرت آغاز سخن کرد و به من فرمود: ای ابوالقاسم! به درستی که قائم از ما است و او است مهدی که واجب است در زمان غیبتش انتظار کشیده شود و در زمان ظهورش اطاعت گردد و او سومین امام از فرزندان من است.»^۱

دلایل ضرورت انتظار

۱) انتظار حلقه اتصال شیعه با امام معصوم

ولایت و امامت رکن اصلی و اساسی مکتب تشیع است و اعتقاد به ضرورت وجود حجت خدا و امام معصوم در هر عصر و زمان از مهم‌ترین نقاط تمایز این مکتب از سایر مکاتب است. از دیدگاه شیعه، پذیرش ولایت معصومین و به طور کلی تسلیم در برابر امام و حجت عصر، سرآمد همه فضیلت‌ها و شرط اساسی قبولی همه اعمال عبادی است. با توجه به این نکات درمی‌یابیم که انتظار در زمان غیبت و عدم حضور ظاهری امام در جامعه به نوعی اعلام پذیرش ولایت و امامت آخرین امام از سلسله امامان شیعه است و همین انتظار موجب می‌شود که ارتباط شیعیان با امامشان، اگرچه به صورت ارتباط قلبی و معنوی، حفظ شود و آن‌ها در همه اعصار از فیض وجود امامشان برخوردار باشند.^۲

۲) انتظار معیار ارزش انسان‌ها

آرزوها و آمال انسان معیار خوبی برای سنجش میزان رشد، کمال و تعالی آن‌ها است. آرزوهای بلند و متعالی و ارزشمند حکایت از کمال روح و رشد شخصیت انسان‌ها و بلندای همّت آن‌ها می‌کند؛ برعکس آرزوهای خرد و حقیر و بی‌ارزش نشان از بی‌همّتی و رشدنیافتگی انسان‌ها دارد.

۱. شیخ صدوق، کمال الدین و تمام النعمه، ج ۲، ص ۳۷۷.

۲. شفیعی سروسستانی، انتظار؛ بایدها و نبایدها، ص ۲۱.

بکوشد با عمل به واجبات و ترک محرّمات و نیز دیگر وسیله‌ها، زمینه‌های محبّت به اهل بیت (علیهم‌السلام) را فراهم آورد.^۱

(۲) سازندگی اجتماعی

از آن جایی که سازندگی فردی خودبه‌خود به عرصه‌های اجتماعی کشیده می‌شود و در تعامل با جامعه و مردم معنا و مفهوم واقعی خود را پیدا می‌کند، بنابراین لازم گردید که به صورت اجمالی به چند مورد اشاره گردد:

(۱) دستگیری و تعاون.

(۲) استقامت و شکیب‌ورزی در مقابل مشکلات و فتنه‌ها و مصائب پیش آمده.

(۳) تقویت انگیزه ظلم‌ستیزی.

(۴) جهاد مستمر.

(۵) ایجاد حساسیت در برابر وضعیت اجتماعی.^۲

نتیجه‌گیری

در این مقاله به بررسی کارکرد شناختی، عاطفی خانواده در تربیت عبادی فرزندان با تکیه بر مفهوم انتظار پرداختیم که نتایج ذیل حاصل گردید:

۱- یکی از دغدغه‌های اصلی خانواده ولایت‌مدار و معتقد به امامت باید تربیت نسل مهدی‌باور باشد؛ زیرا حکومت جهانی حضرت مهدی (علیه‌السلام) زمانی محقق می‌شود که شرایط و زمینه‌های ظهور آن فراهم باشد. یکی از این زمینه‌ها، تربیت نسل منتظر و آماده کردن آنان برای یاری امام عصر (علیه‌السلام) و تحقق ظهور است که در این زمینه خانواده نقش سرنوشت‌ساز و مؤثری بر عهده دارد.

۲- برای تربیت زمینه‌سازان ظهور، خانواده باید در چند حوزه نقش خود را به خوبی ایفا نماید:
(الف) تربیت مبانی اعتقادی و معرفتی نسل منتظر؛ زیرا اساس و پایه هر فکر و عمل، بینش و باور است و بنیان رفتاری و تربیتی انسان بر باورها و اعتقادات استوار است. پس اگر منتظران

۱. عبدی‌پور، نقش اجتماعی انتظار، ص ۵۰-۴۹.

۲. همان، ص ۴۵.

شخصیت خود را به لحاظ اعتقادی و باور قلبی نسبت به امام عصر علیه السلام و حرکت عظیم انسان شکل دادند و روح و وجود خود را ساخته و پرداخته کردند، وجوه شخصیتی ایشان نیز به راحتی در همان مسیر مهدوی قرار خواهد گرفت.

ب) تربیت عاطفی نسل منتظر، یکی از اثرات شناخت اسلام و معرفت به او که از طریق تربیت معرفتی و بینشی حاصل می‌گردد، محبت و عشق به ایشان است؛ زیرا وقتی امام را درست بشناسیم و به نقش و جایگاهش در هدایت باطنی آگاهی پیدا کنیم خودبه‌خود عشق و محبت او در دل زنده می‌شود و همین عشق و محبت به امام عصر علیه السلام در اعمال و رفتار بروز پیدا می‌کند و موجب شکل‌گیری رفتارهای متناسب با آنچه که موجب خشنودی امام است، می‌گردد.

ج) تقویت روح عبادات فردی در فرزندان.

د) تقویت سطح خردورزی و ایجاد آمادگی فکری و بصیرت‌افزایی.

۳- مهم‌ترین کارکرد تربیت عاطفی و شناختی که توسط خانواده صورت می‌گیرد، شکل‌گیری رفتار عبادی است؛ زیرا اگر نسل منتظر بر اساس باور و بینش درست تربیت گردد، اعمال او نیز در مسیر درست قرار می‌گیرد. چرا که باور صحیح و پسندیده، برنامه‌ریزی و عمل مناسب را در پی دارد که در این صورت فرد می‌تواند در مسیری قرار گیرد که اهداف بلند مهدوی آن را طلب می‌نماید.

فهرست منابع

* قرآن کریم.

منابع فارسی

۱- احمدی، احمد، اصول و روش‌های تربیت در اسلام، قم: پژوهشکده تحقیقات اسلامی،

۱۳۸۹ ه.ش.

۲- اخلاقی، عبدالرحیم، نگاهی به روش تشویق در ایجاد انگیزه از دیدگاه قرآن، تهران:

نشر مدرسه، ۱۳۸۸ ه.ش.

۳- اعرافی، علیرضا، آرای اندیشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن، قم: نشر

دار الحدیث، ۱۳۸۰ ه.ش.

- ۴- الهامی‌نیا، علی‌اصغر، اخلاق و تربیت اسلامی، قم: پژوهشکده تحقیقات اسلامی، ۱۳۸۹ هـ.ش.
- ۵- باقری، خسرو، نگاهی دوباره بر تربیت اسلامی، تهران: نشر مدرسه، چاپ چهارم، ۱۳۸۸ هـ.ش.
- ۶- بن‌هاشمی، سید محمد، معرفت امام عصر، قم: نشر شفق، ۱۳۸۳ هـ.ش.
- ۷- توسلی، غلام‌عباس، «فلسفه تعلیم و تربیت»، فصل‌نامه تعلیم و تربیت، شماره ۶۳، ۱۳۷۹ هـ.ش.
- ۸- جمعی از نویسندگان، نماز و شکوفه‌های زندگی، قم: نشر امین، ۱۳۸۰ هـ.ش.
- ۹- حاجی ده‌آبادی، محمدعلی، درآمدی بر نظام تربیتی اسلام، تهران: نشر سمت، ۱۳۹۰ هـ.ش.
- ۱۰- دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، تهران: نشر سمت، ۱۳۴۵ هـ.ش.
- ۱۱- سالاری‌فر، محمدرضا، خانواده در نگرش اسلام و روان‌شناسی، ج ۷، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۰ هـ.ش.
- ۱۲- شفیعی، سید محمد، پرتوی از مبانی تربیتی و عرفانی امام خمینی رحمته‌الله، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۶ هـ.ش.
- ۱۳- شفیعی سروستانی، ابراهیم، انتظار؛ بایدها و نبایدها، تهران: مؤسسه فرهنگی موعود، چاپ دوم، ۱۳۸۶ هـ.ش.
- ۱۴- طباطبایی، محمدحسین، بررسی‌های اسلامی، ج ۱، قم: نشر صدرا، بی‌تا.
- ۱۵- _____، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۴، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ هـ.ق.
- ۱۶- عبدی‌پور، حسن، نقش اجتماعی انتظار، قم: نشر بوستان کتاب، چاپ اول، ۱۳۸۶ هـ.ش.
- ۱۷- قرشی، علی‌اکبر، قاموس قرآن، ج ۷، تهران: دار الکتب اسلامی، ۱۳۷۶ هـ.ش.
- ۱۸- کاردان، محمدعلی، فلسفه تعلیم و تربیت، تهران: سمت، بی‌تا.

- ۱۹- کیانی، علی‌اصغر، تربیت نسل منتظر، قم: نشر خاکریز، ۱۳۵۱ هـ.ش.
- ۲۰- مروجی طبسی، محمدجواد، حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام)، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۴ هـ.ش.
- ۲۱- مصباح یزدی، محمدتقی، آفتاب ولایت، قم: مؤسسه در راه حق، چاپ سوم، ۱۳۷۰ هـ.ش.
- ۲۲- معرفت، هادی و جمعی از نویسندگان، گفتمان مهدویت، قم: نشر انتظار نور، ۱۳۸۵ هـ.ش.
- ۲۳- ملکی، حسن، تربیت عبادی کودکان، قم: نشر سمت، ۱۳۸۰ هـ.ش.
- ۲۴- ملکی راد، محمود، خانواده و زمینه‌سازی ظهور، قم: پژوهشکده مهدویت و آینده‌پژوهی، ۱۳۹۵ هـ.ش.
- ۲۵- میرتبار، سید محمد، آسیب‌شناسی جامعه منتظر، قم: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی (عج)، ۱۳۹۴ هـ.ش.

فهرست منابع عربی

- ۲۶- ابن طاووس، علی بن موسی، الطرایف فی معرفه مذاهب الطوائف، ج ۱، قم: نشر خیام، ۱۴۰۰ هـ.ق.
- ۲۷- تمیمی آمدی، عبدالواحد، غرر الحکم و درر الکلم، ترجمه سعید و لطیف راشدی، بی‌جا: دار الکتاب الاسلامی، ۱۴۱۰ هـ.ق.
- ۲۸- حرّانی، ابن شعبه، تحف العقول، مصحح: علی‌اکبر غفاری، ج ۲، قم: دفتر نشر وابسته به مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۴ هـ.ق.
- ۲۹- رویفعی افریقی، جمال‌الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دار الحدیث، ۱۴۰۳ هـ.ق.
- ۳۰- سید بن طاووس، رضی‌الدین، التشریف بالمن فی التعریف بالفتن، قم: مؤسسه صاحب الامر، ۱۴۱۶ هـ.ق.
- ۳۱- صدوق، محمد بن علی بن حسین، کمال الدین و تمام النعمه، ج ۲، قم: نشر الاسلامیه، ۱۳۷۶ هـ.ش.

- ۳۲- غزالی، ابوحامد، **احیاء علوم الدین**، بیروت: دار المعرفه، بی.تا.
- ۳۳- _____، **کیمیای سعادت**، مصحح: احمد آرام، تهران، گنجینه نشر محمد، ۱۳۷۲ هـ.ش.
- ۳۴- قزوینی رازی، احمد بن فارس بن زکریا، **معجم المقاییس اللغة**، ج ۱، بیروت: دار الفکر، ۱۳۹۹ هـ.ق.
- ۳۵- قمی، علی بن ابراهیم، **تفسیر قمی**، قم: نشر دار الکتب، ۱۳۶۷ هـ.ش.
- ۳۶- کلینی، محمد بن یعقوب، **الکافی**، ج ۱، تهران: نشر دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ هـ.ق.
- ۳۷- مجلسی، محمدباقر، **بحار الانوار**، ج ۷۷، قم: نشر دار السلام، ۱۴۰۳ هـ.ق.
- ۳۸- معتزلی، ابن ابی‌الحدید، **شرح نهج البلاغه**، مصحح: محمد ابوالفضل ابراهیم، قم: نشر کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ هـ.ق.
- ۳۹- مفید، محمد بن نعمان، **الاختصاص**، قم: نشر کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ هـ.ق.